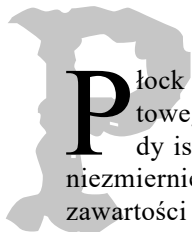

Tomasz Piekarski

ORCID: 0000-0003-2924-4650

(Archiwum Państwowe w Płocku, Akademia Mazowiecka w Płocku)

KOMBAJNY, STATKI I ROPA. ŹRÓDŁA DO DZIEJÓW PŁOCKIEGO PRZEMYSŁU W ZASOBIE ARCHIWUM PAŃSTWOWEGO W PŁOCKU

 Płock po 1945 r. przeszedł niezwykłą metamorfozę i z niewielkiego, powiatowego miasteczka stał się dużym ośrodkiem przemysłowym. Płockie zakłady istotnie wpływały na szybki rozwój miasta, a niektóre z nich były także niezmiernie ważne dla całego kraju. Celem niniejszego artykułu jest omówienie zawartości i znaczenia materiałów archiwalnych dotyczących przemysłu płockiego w Polsce Ludowej, przechowywanych w Archiwum Państwowym w Płocku. Dokumenty te są kluczowe dla badań nad lokalnym przemysłem. Nieliczne źródła dotyczące tej tematyki można też znaleźć w Archiwum Akt Nowych oraz Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej¹.

Po II wojnie światowej przedwojenne zakłady przemysłowe, takie jak Płocka Stocznia Rzeczna czy Fabryka Maszyn Żniwnych, reaktywowały swoją działalność w Płocku. Jednak przełomowym wydarzeniem w dziejach lokalnego przemysłu oraz samego miasta było rozpoczęcie działalności Mazowieckich Zakładów Rafineryjnych i Petrochemicznych (tzw. Pertochemii). Jedenastego października 1958 r. władze komunistyczne państw RWPG zdecydowały o budowie rurociągu naftowego „Przyjaźń”, który miał dostarczać ropę z ZSRS do Polski, NRD, Czechosłowacji i Węgier. W związku z tym 20 grudnia tego roku Komitet Ekonomiczny Rady Ministrów podjął uchwałę nr 501 o budowie na terenie Polski rurociągu i instalacji naftowych. Po analizie wielu propozycji lokalizacji zakładów petrochemicznych ostatecznie to właśnie Płock został

¹ W Archiwum Akt Nowych jest to kilka teczek w zespołach: „Ministerstwo Przemysłu w Warszawie”, „Ministerstwo Przemysłu Chemicznego i Lekkiego w Warszawie”, „Ministerstwo Przemysłu i Handlu w Warszawie”. Z kolei w zasobie Instytutu Pamięci Narodowej materiały na omawiany temat można odnaleźć w zespole: „Wojewódzki Urząd Spraw Wewnętrznych w Płocku [1975] 1983–1990”.

wybrany na ich miejsce². Inwestycja ta – pierwsza tego typu w Polsce – była uznawana za największy projekt przemysłowy w kraju od czasów Nowej Huty. Planowano, że zakłady położone na 710 ha będą przerabiać 6 mln ton ropy rocznie³. Przedsięwzięcie to realizowało Przedsiębiorstwo Budownictwa Przemysłowego „Petrobudowa”, które dodatkowo – wspólnie z samą Petrochemią – budowało w mieście nowe osiedla, szkoły oraz instytucje użyteczności publicznej. Ten triumwirat przemysłowy, odzwierciedlony w tytułowych kombajnach, statkach i ropie, został wzbogacony o działalność PBP „Petrobudowa” i dominował w krajobrazie przemysłowym Płocka w okresie PRL.

Zagadnienie płockiego przemysłu było poruszane przez lokalnych badaczy. Na temat poszczególnych zakładów powstawały artykuły naukowe, a nawet całe monografie⁴. Problematyka ta znalazła także miejsce w wydawanych w latach siedemdziesiątych XX w. różnego rodzaju publikacjach⁵. Obarczone były one jednak wymogami i ograniczeniami związanymi z panującym wtedy ustrojem. Ze względu na zbyt krótką perspektywę czasową nie mogły też uwzględnić wielu aspektów funkcjonowania tych przedsiębiorstw. Procesy towarzyszące przeobrażeniom miasta zostały natomiast omówione w trzecim tomie *Dziejów Płocka*, wydanym przez Towarzystwo Naukowe Płockie⁶.

Warto też wspomnieć, że wpływ przemysłu na rozwój Płocka był analizowany przez socjologów z Polskiej Akademii Nauk (podobne prace prowadzono także dla Nowej Huty). Zmiany zachodzące w populacji miasta w procesie uprzemysławiania były dla nich swoistym laboratorium przemian społecznych. Wskazywano, że w latach sześćdziesiątych nastąpił przeszło dwukrotny wzrost zatrudnienia i znaczenia przemysłu w funkcjonowaniu Płocka⁷.

Ogólna charakterystyka materiałów dotyczących płockiego przemysłu

Dokumenty dotyczące płockiego przemysłu można odnaleźć w czterech grupach zespołów. Pierwsza to akta lokalnych urzędów, takich jak: Starostwo Powiatowe w Płocku, Urząd Wojewódzki w Płocku oraz Prezydium Miejskiej Rady Narodowej. Drugą

² W. Koński, *Geneza budowy, lokalizacja i projektowanie VI rafinerii (Mazowieckich Zakładów Rafineryjnych i Petrochemicznych w Płocku)*, „Notatki Płockie” 2009, nr 4, s. 29; *idem*, *Płocka Petrochemia 1960–1985*, Płock 1986, s. 22.

³ W. Koński, *Płocka Petrochemia...*, s. 31–33.

⁴ L. Żak, *Zakłady Stolarstwa Budowlanego „Stolbud” w Płocku (1945–1975)*, „Notatki Płockie” 1975, nr 2; J. Stefański, *Dzieje Fabryki Maszyn Żniwnych im. Marcelego Nowotki w Płocku 1870–1977*, Płock 1986; *idem*, *30 lat produkcji kombajnów do zbioru zbóż w Płocku (1954–1984)*, „Notatki Płockie” 1984, nr 3; *idem*, *Powstanie i rozwój Zakładów Przemysłu Dziewiarskiego „Cotex” w Płocku (1973–1985)*, „Notatki Płockie” 1985, nr 4; W. Koński, *Geneza budowy, lokalizacja i projektowanie...*; *idem*, *Płocka Petrochemia...*; A. Kłoczek, *Niezwykły kompleks rafineryjno-petrochemiczny w Płocku*, „Notatki Płockie” 2006, nr 1; *idem*, *Płocka Rafineria i Petrochemia w latach 1959–2000. Monografia*, Płock 2010.

⁵ M. Woźniak, *Życie gospodarcze miasta w latach 1950–1970 i perspektywy rozwojowe* [w:] *Dzieje Płocka*, red. A. Gieysztor, Płock 1973; J. Chojnacki, *Petrochemia a rozwój Płocka*, Warszawa 1976; *idem*, *Płock w latach 1971–1975*, „Notatki Płockie” 1972, nr 4, s. 26; *idem*, *Wpływ kombinatu rafineryjno-petrochemicznego w Płocku na społeczny rozwój miasta*, „Notatki Płockie” 1977, nr 4; S. Mioduszewski, *Płock leży nad rurociągiem. O ludziach, mieście i kombinacie*, Warszawa 1972.

⁶ M. Sokolnicki, *Życie społeczno-polityczne Płocka w latach 1956–1980* [w:] *Dzieje Płocka*, t. 3: *Historia miasta w latach 1945–2020*, red. G. Gołębiowski, T. Piekarski, Płock 2020, s. 59–136; T. Piekarski, *Zarys życia społeczno-gospodarczego Płocka w latach 1945–1989* [w:] *Dzieje Płocka*, t. 3..., s. 327–380.

⁷ *Płock. Społeczeństwo miejskie w procesie uprzemysłowienia*, red. K. Krzymowska, Warszawa 1982; T. Piekarski, *Zarys życia społeczno-gospodarczego...*, s. 352–353.

są materiały wytworzone przez organy partyjne, w tym przypadku oczywiście przez Komitet Wojewódzki PZPR w Płocku oraz komórki zakładowe. Wreszcie trzecią, największą grupą są zespoły archiwalne powstałe w wyniku działalności płockich zakładów przemysłowych. W okresie Polski Ludowej były one pod nadzorem archiwalnym AP w Płocku, a ich dokumentacja znalazła się w jego zasobie głównie z powodu prywatyzacji przedsiębiorstw w latach dziewięćdziesiątych XX w. Tym sposobem do płockiego archiwum trafiły akta m.in.: Płockiego Kombinatoru Budowlanego w Płocku (1950–1991) – 205 j.a. (5 m.b.); Płockiego Przedsiębiorstwa Konstrukcji Stalowych i Urządzeń Przemysłowych „Mostostal” w Płocku (1963–1993) – 34 j.a. (1 m.b.); Zakładów Stolarskich Budowlanej „Stolbud” (1950–1997) – 574 j.a. (7,2 m.b.); Płockiego Przedsiębiorstwa Robót Mostowych w Płocku (1945–1992) – 468 j.a. (7,3 m.b.); Przedsiębiorstwa Robót Termoizolacyjnych i Antykorozyjnych „Izokor-Instal” w Płocku (1966–1994) – 446 j.a. (4,2 m.b.). W latach 2000–2007 archiwum przejęło akta m.in. tak ważnych zakładów, jak: Mazowieckie Zakłady Rafineryjno-Petrochemiczne i Petrochemia Płock S.A. ([1956] 1960–1996 [2002]) – 4541 j.a. (54,7 m.b.), Fabryka Maszyn Żniwnych „Agromet” ([1938] 1948–2000) – 487 j.a. (10,15 m.b.), Zakłady Przemysłu Dziwiarskiego „Cotex” (1968–2002) – 201 j.a. (2,2 m.b.), Płocka Stocznia Rzeczna (1952–2003) – 348 j.a. (6 m.b.). Z kolei w ciągu ostatnich kilkunastu lat zgromadzono materiały Zakładów Mięsnych w Płocku ([1945] 1949–2008) – 786 j.a. (9,35 m.b.), Przedsiębiorstwa Budownictwa Przemysłowego „Petrobudowa” w Płocku (1960–2004) – 194 j.a. (2,2 m.b.), Przedsiębiorstwa Eksploatacji Rurociągu Naftowego „Przyjaźń” S.A. w Płocku (1960–1999) – 449 j.a. (6,46 m.b.)⁸. Dokumentacja tych zakładów pracy daje możliwość odtworzenia nie tylko ich historii, lecz także pozwala zbadać mechanizmy ekonomiczne i polityczne rządzące gospodarką centralnie planowaną. Wśród ww. źródeł są m.in. protokoły posiedzeń, uchwały, zarządzenia, plany inwestycyjno-techniczne i sprawozdania z ich realizacji, a także obszerna dokumentacja finansowa i statystyczna dająca pełny obraz funkcjonowania przedsiębiorstw w aspekcie ekonomiczno-technicznym. Nie znajdziemy w nich natomiast zbyt wiele zagadnień politycznych, które były istotne w gospodarce systemu komunistycznego⁹.

Do czwartej grupy można zaliczyć pozyskane przez Archiwum Państwowe w Płocku zbiory osób prywatnych. Niewątpliwie są one cennym uzupełnieniem materiałów urzędowych i zakładowych, m.in. z uwagi na niezwykle różnorodność tych kolekcji. Można tu bowiem zapoznać się z dokumentacją aktową, techniczną, statystyczną oraz fotograficzną.

Materiały archiwalne dotyczące płockiego przemysłu – przegląd zawartości zespołów

Przyjrzyjmy się zawartości wspomnianych wcześniej materiałów. Zgodnie z zaproponowanym wyżej podziałem do pierwszej grupy wchodzi akta działających w mieście urzędów.

⁸ K. Bańka, *Zasób Archiwum Państwowego w Płocku – jego gromadzenie i opracowanie (1919–2018)*, „Płocki Rocznik Historyczno-Archiwalny” 2019, t. 11, s. 63–69; *Archiwum Państwowe w Płocku. Informator o zasobie archiwalnym*, oprac. K. Bańka, Płock 2015, s. 330–335.

⁹ T. Piekarski, *Zasób Archiwum Państwowego w Płocku jako źródło badań regionalnych [w:] Region mazowiecki w latach 1990–2021. Gospodarka, ICT, społeczeństwo, kultura*, red. P. Kaczmarczyk, Płock 2022, s. 258–259; *Archiwum Państwowe w Płocku. Informator...*, s. 328–339.

Trudny okres powojennej odbudowy, w tym zakładów pracy, znalazł odzwierciedlenie w dokumentach Starostwa Powiatowego w Płocku z lat 1945–1950, a przede wszystkim jego Referatu Przemysłu i Handlu. Interesujące będą tutaj wszelkiego rodzaju sprawozdania, spisy zakładów przemysłowych, statystyki oraz dokumenty związane z upaństwowianiem prywatnych przedsiębiorstw. Na przykład według ww. materiałów w lipcu i sierpniu 1945 r. w Płocku funkcjonowało 59 różnych zakładów przemysłowych i usługowych¹⁰. Wśród nich można wymienić Płockie Zakłady Przemysłowe, na które składały się: Fabryka Maszyn Rolniczych, Odlewnia Żeliwa i Metali, Wytwórnia Wozów i Kół, warsztaty samochodowe. Przedsiębiorstwo to stanie się potem częścią Fabryki Maszyn Żniwnych. W tym okresie uruchomiono także Płockie Stocznie Rzeczne¹¹.

W aktach Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Płocku z lat 1950–1973 można odnaleźć dokumenty związane z funkcjonowaniem zakładów przemysłowych i przetwórczych oraz ich odbudową i formowaniem się po wojnie, m.in. plany inwestycyjne i sprawozdania z ich realizacji. W teczkach archiwalnych Wydziału Handlu i Przemysłu PMRN w Płocku znajdują się sprawozdania z kontroli podległych jednostek i różne analizy ekonomiczne, w tym dotyczące rozwijającego się przemysłu¹². Z kolei w aktach Urzędu Wojewódzkiego w Płocku, a dokładniej w jego Wydziale Rozwoju Gospodarczego (1981–1998), wśród analiz ekonomicznych i raportów o stanie gospodarki województwa występują także opracowania na temat miejscowego przemysłu¹³.

Drugą grupę materiałów stanowią akta partyjne. Niezwykle zajmująca jest dokumentacyjna spuścizna najważniejszego organu decyzyjnego tamtych czasów, czyli Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej. Komitet Wojewódzki PZPR oraz osoby skupione w jego egzekutywie były centrum decyzyjnym, wokół którego skupiało się życie partyjne i polityczne¹⁴. W aktach Wydziału Społeczno-Ekonomicznego KW PZPR istotne są ogólne informacje o sytuacji społeczno-ekonomicznej województwa płockiego, analizy dotyczące organizacji produkcji i stanu przemysłu. W materiałach tych można także odnaleźć dane na temat nastrojów wśród załóg zakładów i sytuacji społeczno-ekonomicznej, które przesyłano do Komitetu Centralnego partii w formie

¹⁰ Archiwum Państwowe w Płocku (dalej APP), Starostwo Powiatowe w Płocku 1945–1950 [1959] (dalej SPP), 307, Spis zakładów przemysłowych w lipcu 1945 r. dla Głównego Urzędu Statystycznego, 1945 r., b.p. Zob. T. Piekarski, *Rok 1945 w dokumentach z zasobu centrali Archiwum Państwowego w Płocku*, „Płocki Rocznik Historyczno-Archiwalny” 2015, t. 7, s. 137–146; *idem*, *Zarys życia społeczno-gospodarczego...*, s. 332.

¹¹ APP, SPP, 8, [Sprawozdanie z działalności płockich zakładów przemysłowych za okres od 21 I – 5 III 1945 r.], 1945 r., k. 6; APP, Okręgowy Urząd Likwidacyjny w Płocku, 285, Płockie Zakłady Przemysłowe Sienkiewicza 48 [dane szacunkowe o przedsiębiorstwie, połączenie Fabryki Maszyn Rolniczych, Odlewni Żeliwa i Metali oraz warsztatów samochodowych w przedsiębiorstwo o nazwie „Płockie Zakłady Przemysłowe” w dniu 5 II 1945 r., plan organizacyjny Płockich Zakładów Przemysłowych, protokoły zebrań organizacyjnych, kwartalne sprawozdanie z działalności zakładów, plan produkcji od 1 IV do 30 VI 1945 r., utworzenie Państwowego Przedsiębiorstwa Traktorów i Maszyn Rolniczych]; P. Gryszpanowicz, T. Piekarski, *Płock powojenny. Architektoniczne i społeczno-gospodarcze aspekty funkcjonowania miasta w latach 1945–1950*, Płock 2023, s. 19–20, 75–76.

¹² Archiwum Państwowe w Płocku. Informator..., s. 80–81.

¹³ *Ibidem*, s. 30–31; APP, Urząd Wojewódzki w Płocku [1945] 1975–1998 [2000] (dalej UWP), 1173, Opracowanie własne (raport o stanie województwa płockiego), 1991 r.; APP, UWP, 1105, Sieć i organizacja zakładowych straży pożarnych, 1978 r.

¹⁴ *Siedlecka kontrrewolucja oczami komunistów. Narodziny oporu społecznego w świetle teleksów Komitetu Wojewódzkiego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Siedlcach z lat 1976–1981 (wybór źródeł)*, wstęp i oprac. D. Magier, Siedlce 2021, s. 17–19.

teleksów. Szczególnie ważne było to w przypadku wydarzeń czerwcowych 1976 r., które w Płocku miały dramatyczny przebieg. Krystyna Bańka na podstawie dokumentów KW PZPR wykazała, że „w ramach represji za udział w robotniczej rewolcie pracę straciło 20 robotników (6 osób zwolniono dyscyplinarnie, 14 – w trybie zwykłym) »Naforemontu«, »Mostostalu« i »Energomontażu«, udzielono nagan lub upomnień 28 osobom, zdjęto ze stanowiska brygadzysty lub mistrza 3 osoby, wstrzymano wyjazd do pracy w »ramach eksportu do NRD« 6 osobom, wstrzymano przydział mieszkania z puli przedsiębiorstwa 1 osobie oraz przeprowadzono ostrzegawcze rozmowy indywidualne z 242 osobami. W stosunku do członków PZPR, którzy wzięli udział w proteście, udzielono 10 upomnień, 1 nagany z ostrzeżeniem, 1 osobę skreślono z listy członków. Organizacja ZSMP ukarała 13 osób naganami, 1 osobę wykluczono i 1 skreślono z listy członków. W stosunku do 58 osób zastosowano kary administracyjne»¹⁵.

Omawiane materiały ukazują też sytuację panującą w zakładach pracy w okresie stanu wojennego. W teleksach kierowanych przez Komitet Wojewódzki do centrali partyjnej zawarto informacje o powoływaniu w przedsiębiorstwach podległych władzom obywatelskich komitetów ocalenia narodowego, przekształconych następnie w struktury Patriotycznego Ruchu Odrodzenia Narodowego. W powstawaniu PRON brały udział m.in. bataliony samoobrony partyjnej, które w województwie płockim liczyły ponad 2 tys. osób. Podczas stanu wojennego zakłady pracy województwa płockiego – tak jak pozostałe w kraju – borykały się z problemami aprowizacyjnymi i w zakresie łączności, co powodowało przestoje w produkcji i rozliczne trudności natury organizacyjnej¹⁶. W aktach KW PZPR w Płocku znajdziemy także informacje o działaniach NSZZ „Solidarność”, w tym o referendach zakładowych, gotowości strajkowej i samym strajku przeprowadzonym w listopadzie 1981 r. Wzięły w nim udział 17 432 osoby z 57 przedsiębiorstw na 62 istniejące w województwie płockim¹⁷.

Wiele światła na realia gospodarki centralnie planowanej rzucają również sprawozdania z kontroli w zakładach pracy. Na przykład jedna z nich – przeprowadzona w Fabryce Maszyn Żniwnych – wykazała wiele niedociągnięć produkcyjnych, które przyczyniły się do kłopotów eksportowych przedsiębiorstwa. Ich powodem okazały się częste niedobory materiałów potrzebnych do produkcji, co było charakterystyczne w tego typu gospodarce¹⁸.

¹⁵ K. Bańka, *Czerwiec 1976 w Płocku i województwie płockim w świetle płockich archiwaliów*, <https://plock.ap.gov.pl/index.php/2015/03/22/czerwiec-1976-w-plocku-i-w-wojewodztwie-plockim-w-swietle-plockich-archiwaliow/>, dostęp 20 XII 2023 r.; APP, Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Płocku [1945] 1975–1990 (dalej KW PZPR w Płocku), 651, Informacja o sytuacji społeczno-politycznej i wynikach gospodarczych w przedsiębiorstwach budujących MZRiP ze szczególnym uwzględnieniem zakładów, w których miały miejsce zakłócenia w pracy 25 VI 1976 r., 30 VII 1976 r., k. 110–115.

¹⁶ APP, KW PZPR w Płocku, 791, Informacja o sytuacji w woj. płockim, 2 I 1982 r., k. 7; K. Bańka, *Stan wojenny w województwie płockim w pierwszych miesiącach 1982 r. w archiwaliach z zasobu Archiwum Państwowego w Płocku*, <https://plock.ap.gov.pl/index.php/2021/12/20/stan-wojenny-w-wojewodztwie-plockim-w-pierwszych-miesiacach-1982-r/#more-2748>, dostęp 20 XII 2023 r.

¹⁷ APP, KW PZPR w Płocku, 790, Informacje bieżące o nastrojach i sytuacji społeczno-politycznej kierowane do KC PZPR [teleksy], lipiec–grudzień 1981 r., k. 48; T. Piekarski, *Źródła do dziejów NSZZ „Solidarność” w zasobie Archiwum Państwowego w Płocku [w:] „Nie zapomnijcie tamtych dni”. Źródła do dziejów Niezależnego Samorządnego Związku Zawodowego „Solidarność” z lat 1980–1989 w archiwach państwowych*, red. D.A. Rymar, K. Kowalczyk, M. Kietliński, Warszawa 2020, s. 428.

¹⁸ APP, KW PZPR w Płocku, 1029, Informacje dotyczące przemysłu, 1977 r., k. 1–104.

W zespole archiwalnym „Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Płocku [1945] 1975–1990” zachowało się około 2600 fotografii dokumentujących życie społeczno-gospodarcze województwa płockiego i jego stolicy w latach 1975–1988. Ukazują one budowę osiedli i fabryk, a także działalność płockich zakładów pracy w latach 1977–1980, np. Mazowieckich Zakładów Rafineryjnych i Petrochemicznych, Płockiej Stoczni Rzecznej i Fabryki Maszyn Żniwnych¹⁹.

Wizyta Edwarda Gierka (drugi z lewej) na budowie OLEFIN II w Mazowieckich Zakładach Rafineryjnych i Petrochemicznych w Płocku (dzisiaj Zakład Produkcyjny Orlenu). Towarzyszą mu m.in. naczelny dyrektor MZRiP Kazimierz Klęk (pierwszy z lewej) i dyrektor Przedsiębiorstwa Budownictwa Przemysłowego „Petrobudowa” Stanisław Gontarek (trzeci z lewej), 4 IV 1979 r. APP, KW PZPR, 1795

Na osobną uwagę zasługują zespoły archiwalne zawierające dokumenty komitetów zakładowych PZPR w poszczególnych przedsiębiorstwach, m.in. protokoły zakładowych konferencji sprawozdawczo-wyborczych i programowych, materiały posiedzeń plenarnych i egzekutyw oraz różne sprawozdania statystyczne. Dzięki tym źródłom można odtworzyć mechanizmy i procesy związane ze sprawowaniem kontroli politycz-

¹⁹ K. Bańka, *Obiektywem partii – województwo płockie w fotografii z Archiwum KW PZPR w Płocku. Katalog wystawy*, Płock 2007, s. 3; T. Piekarski, *Dawny Płock w fotografii z zasobu Archiwum Państwowego w Płocku*, Płock 2022, s. 7.

nej i ekonomicznej nad fabrykami i robotnikami. Dotyczy to także m.in. opisywanych wyżej wydarzeń czerwcowych²⁰.

Przechowywana w Archiwum Państwowym w Płocku dokumentacja może również zainteresować badaczy historii politycznej. W zakładach pracy powstały i funkcjonowały ogniwa NSZZ „Solidarność”. Tematykę tę poruszają materiały w zespole archiwalnym „Niezależny Samorządny Związek Zawodowy »Solidarność« przy Zakładach Mięśnych w Płocku”. Na podstawie tego liczącego zaledwie 8 j.a. (0,08 m.b.) zespołu można analizować dane statystyczne, protokoły zebrań, uchwały, listy członków i instrukcje strajkowe. Członkami „Solidarności” było 828 pracowników na 1086 zatrudnionych w zakładzie²¹.

Linia produkcyjna kombajnów „Bizon” w Fabryce Maszyn Żniwnych w Płocku. APP, Zbiór fotografii Tomasza Jacka Gałązki z Płocka, 486 (sygn. rob.)

Trzecią grupę opisywanych materiałów stanowią akta wytworzone przez poszczególne zakłady pracy. Do najstarszych płockich przedsiębiorstw należy zaliczyć Fabrykę Maszyn Żniwnych, która powstała na bazie dwóch przedwojennych zakładów maszyn rolniczych – Mojżesza Samy i Maurycego Marguliesa. Już w 1945 r. rozpoczęto w niej produkcję wozów gospodarskich, wialni i młocarni. Piętnastego września 1948 r. decyzją ministra przemysłu i handlu otrzymała ona nazwę „Fabryka Maszyn Żniwnych – Przedsiębiorstwo Wyodrębnione im. Marcelego Nowotki w Płocku”. Jednocześnie władze komunistyczne postanowiły rozbudować zakład, który zatrudniał wtedy 800 pracowników. W tym samym roku wdrożono produkcję żniwiarek „Przodownica”²². Z kolei w 1954 r. z linii produkcyjnej zeszły pierwsze kombajny zbożowe na licencji sowieckiej.

²⁰ Zob. np. APP, Komitet Zakładowy Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Fabryce Maszyn Żniwnych w Płocku, 11, Protokoły posiedzeń Egzekutywy KZ, 1976–1977, k. 1–171; *Archiwum Państwowe w Płocku. Informator...*, s. 371.

²¹ T. Piekarski, *Źródła do dziejów NSZZ „Solidarność”* ..., s. 429.

²² J. Stefański, *Dzieje Fabryki Maszyn...*, s. 102–103, 121; *idem*, *Trud pierwszych dni... Uruchomienie Fabryki Maszyn Żniwnych w 1945 r.*, „Notatki Płockie” 1970, nr 1, s. 13–14; M. Pietralik, *Spółeczny i gospodarczy rozwój Płocka w XV-leciu PRL*, „Notatki Płockie” 1984, nr 3, s. 4.

Na ich podstawie powstał później polski kombajn „Vistula”. W latach sześćdziesiątych zakład rocznie opuszczało od 564 do 2200 sztuk tej maszyny. Jak wskazują dokumenty zachowane w zespole „Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Płocku”, od 1968 r. zainteresowanie tymi kombajnami systematycznie spadało, głównie ze względu na ich słabą jakość²³. Otworzyło to drogę do zaprojektowania i produkcji nowych kombajnów zbożowych o nazwie „Bizon”. Były one owocem myśli inżynierskiej Zakładu Doświadczalnego w FMŻ, który współpracował z Przemysłowym Instytutem Maszyn Rolniczych w Poznaniu. W latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XX w. wyprodukowano tysiące różnych, ciągle udoskonalanych egzemplarzy tego urządzenia²⁴.

**Plac przed Fabryką Maszyn Żniwnych, lata osiemdziesiąte XX w.
APP, Zbiór fotografii Tomasza Jacka Gałązki z Płocka, 356 (sygn. rob.)**

W przechowywanej w płockim archiwum dokumentacji tego przedsiębiorstwa, liczącej 487 j.a. (10,15 m.b.), oprócz standardowych planów i sprawozdań zgromadzono także publikacje własne fabryki z lat 1960–1990, biuletyny informacyjne, podstawowe akty prawne, opracowania dotyczące działalności gospodarczej, instrukcje montażu i napraw kombajnów czy protokoły kontroli. Bardzo ważne dla prześledzenia losów zakładu są dokumenty dotyczące jego restrukturyzacji, w tym analiza jego stanu ekonomicznego i program naprawczy z lat 1993–1995²⁵.

²³ APP, Prezydium Miejskiej Rady Narodowej (dalej PMRN), 160, Wnioski PMRN i MRN – ich realizacja – działalność zakładów pracy, 1962–1963, k. 34; J. Stefański, *30 lat produkcji...*, s. 54–55.

²⁴ J. Stefański, *30 lat produkcji...*, s. 55–57; M. Królikowski, *Ośrodek Badawczo-Rozwojowy Maszyn Żniwnych – jako inspirator i organizator działalności naukowo-badawczej. Osiągnięcia i perspektywy*, „Notatki Płockie” 1979, nr 2, s. 30.

²⁵ APP, Fabryka Maszyn Żniwnych „Agromet” w Płocku, 427, Sprawozdanie z realizacji programu naprawczego, 1994 r., k. 1–48; *Archiwum Państwowe w Płocku. Informator...*, s. 328–329.

W 1945 r. z dużymi trudnościami spowodowanymi zniszczeniami wojennymi uruchomiono Płocką Stocznię Rzeczną. W 1949 r. utworzono spółkę pod nazwą „Stocznie rzeczne – przedsiębiorstwo państwowe wyodrębnione” z władzami we Wrocławiu, której została przyporządkowana także Stocznia Główna w Płocku. Dopiero na mocy zarządzenia ministra żeglugi z 1 sierpnia 1951 r. otrzymała ona nazwę „Płockie Stocznie Rzeczne” z siedzibą w Płocku. W 1960 r. przedsiębiorstwo zatrudniało około 700 osób. Rok później przemianowano je na Płocką Stocznię Rzeczną²⁶. W latach pięćdziesiątych zakład przystosowano do budowy nowych obiektów dla potrzeb transportu wodnego z wykorzystaniem technologii spawania wielostanowiskowego. Co ciekawe, część produkcji realizowana była na potrzeby odbudowy kraju. Wytwarzano różnego rodzaju konstrukcje stalowe, słupy do linii wysokiego napięcia dla Nowej Huty, rurociągi dla elektrociepłowni Żerań, zbiorniki gazowe dla Kędzierzyna i Mościc czy konstrukcje wiaduktu kolejowego dla Białegostoku²⁷.

Lata sześćdziesiąte i siedemdziesiąte to okres znacznego rozwoju stoczni rzecznej. W 1963 r. pracę znalazło w niej 696 osób. Produkowano promy, barki motorowe,

Produkcja barek w Płockiej Stoczni Rzecznej usytuowanej na lewym brzegu Wisły. W tle Wzgórze Tumskie z płocką katedrą i zamkiem książąt mazowieckich. APP, KW PZPR w Płocku, 1812

²⁶ APP, Płocka Stocznia Rzeczna, 285, 50-lecie Stoczni Rzecznej w Płocku, 1987 r., k. 54, 64; B. Witkowski, *Piętnaście lat rozwoju Płockich Stocznii Rzecznych*, „Notatki Płockie” 1960, nr 2, s. 7; *Ludzie i statki. Historia Płocka Wisłą pisana*, oprac. K. Bańka, P. Śliwiński, Płock 2014, s. 173–174; W. Serafiłowicz, B. Trębala, *Z dziejów budownictwa w Płocku*, Płock 2008, s. 100.

²⁷ APP, Płocka Stocznia Rzeczna, 285, 50-lecie Stoczni Rzecznej w Płocku, 1987 r., k. 64.

pchacze typu Bizon III, szalandy, zbiornikowce, frachtowce i inne. W 1975 r. pochylnię zakładu opuściła największa w dziejach polskich stoczni rzecznych barka o wyporności 3450 ton, przystosowana do żeglugi śródlądowej i przybrzeżnej morskiej. Powódź w 1982 r. spowodowała duże straty w działalności przedsiębiorstwa, ale w czerwcu tego roku ponownie uruchomiono zakład i rozpoczęto budowę lodołamaczy, hoteli pływających i holowników. Dzięki metodzie połówkowego łączenia na wodzie jednostek pływających, którą opracowano w płockiej stoczni, można było budować duże jednostki – powyżej 100 m długości. W latach osiemdziesiątych była ona największą stoczną śródlądową w Polsce i jedną z większych w Europie. W 1985 r. pracowało w niej 1031 osób, a produkcja trafiała m.in. do Belgii, Birmy, Bułgarii, Czechosłowacji, Danii, Francji, Holandii, Indonezji, Jugosławii, RFN, Szwajcarii i Wietnamu²⁸. W 348 j.a. (6 m.b.) na jej temat, przechowywanych w AP w Płocku, można znaleźć wiele dokumentów organizacyjnych, analiz, sprawozdań, planów techniczno-ekonomicznych, raportów o stanie zakładu i map terenu, na którym się znajduje. Badaczy powojennej historii Płocka z pewnością zainteresuje znajdujący się w tym zbiorze program usuwania skutków powodzi w 1982 r. oraz plan ochrony przed tym żywiołem. Zachowała się również dokumentacja organizacji działających przy zakładzie, takich jak: Klub Płetwonurków, Koło Esperantystów, Związek Zawodowy Inżynierów i Techników, a także akta Straży Przemysłowej oraz obrazujące trudne koleje lat dziewięćdziesiątych XX w. materiały likwidatora i syndyka²⁹.

Najważniejszym płockim zakładem istniejącym do dzisiaj – choć pod inną nazwą – są Mazowieckie Zakłady Rafineryjne i Petrochemiczne (obecnie będące podstawą funkcjonowania korporacji Orlen).

W 1980 r. „Mazowieckie” – jak często potocznie mawiali płocczanie – osiągnęły największą liczbę pracowników – 9252. W 1983 r. uruchomiono Instalację Etylenu i Glikolu nr 2, co zakończyło okres rozbudowy MZRiP. Do końca lat osiemdziesiątych zdolność przerobu osiągnęła 12,6 mln ton ropy rocznie, co według oficjalnych danych zaspokajało 90 proc. zapotrzebowania krajowego na polietylen i etylen, 80 proc. na paliwa silnikowe, gazy płynne i oleje smarowe oraz 65 proc. na asfalty. Petrochemia była wyłącznym producentem m.in. polipropylenu, butadienu i tlenu etylenu. Tylko w Polsce jej wyroby odbierało 2 tys. zakładów, a eksportowane były do około 40 krajów. W 1987 r. MZRiP zatrudniały 8200 pracowników³⁰.

„Mazowieckie Zakłady Rafineryjne i Petrochemiczne w Płocku [1956] 1960–1993 [2002]” to zespół archiwalny liczący 4541 j.a. (54,7 m.b.). Na zawartość zespołu składają się protokoły posiedzeń Rady Pracowniczej z lat 1984–1995, uchwały, protokoły wyborów do Rady Pracowniczej, akta dotyczące prywatyzacji. Ponadto zebrano w nim wiele interesujących dokumentów z lat 1956–1995, w tym: akty normatywne naczelnych

²⁸ APP, PMRN, 160, Wnioski PMRN i MRN – ich realizacja – działalność zakładów pracy, 1962–1963, k. 14–16; APP, Płocka Stocznia Rieczna, 275, Analizy kompleksowe i problemowe własne za lata 1987–1989; APP, Płocka Stocznia Rieczna, 285, 50-lecie Stoczni Riecznej w Płocku, 1987 r., k. 54–55, 64–66; P. Chojnacki, *Petrochemia...*, s. 47–48.

²⁹ *Archiwum Państwowe w Płocku. Informator...*, s. 330.

³⁰ APP, KW PZPR, 1028, Informacje dotyczące przemysłu, 1976 r., k. 1–5; Edward Gierek w Płocku. Spotkanie z załogą „Petrochemii” i przedsiębiorstw budowlanych, „Notatki Płockie” 1979, nr 2, s. 3–4; A. Kłoczek, *Niezwykły kompleks...*, s. 40; W. Koński, *Płocka Petrochemia...*, s. 43, 77, 111; M. Woźniak, *Życie gospodarcze miasta...*, s. 488.

Rurociąg „Przyjaźń” w Mazowieckich Zakładach Rafineryjnych i Petrochemicznych w Płocku. APP, KW PZPR w Płocku, 1962

Instalacja krakingu w Mazowieckich Zakładach Rafineryjnych i Petrochemicznych w Płocku. Fot. U. Jaskóła. APP, KW PZPR w Płocku, 1962

władz zakładu, pełnomocnictwa, statut, pisma okólne, polecenia służbowe, zarządzenia dyrektorów poszczególnych działów i schematy organizacyjne. W Dziale Informacji Ogólnozakładowej z lat 1980–1996 m.in. można znaleźć „Zakładowy Biuletyn Informacyjny”, ocenę i opis stanu polityki kadrowej, opinię na temat środków masowego przekazu i raport roczny z działalności. Przedsiębiorstwo starannie dokumentowało wyjazdy zagraniczne pracowników. Podróżowali oni do większości krajów europejskich i ZSRS oraz do USA, Kanady, Meksyku, Japonii, Argentyny, Turcji i Zjednoczonych Emiratów Arabskich. Ponadto w zespole tym czeka na badaczy bogata dokumentacja techniczna, statystyczna, inwestycyjna i finansowa, a także wizytacyjna. Niewątpliwie pomocne w badaniach nad historią i funkcjonowaniem tego ważnego zakładu będą materiały z Działu Informacji z lat 1995–1998. Składają się na nie numery tygodnika Petrochemii Płock „Petro Echo”, biuletyny informacyjne, broszury, wycinki prasowe³¹.

Sama Petrochemia budowana była przez Przedsiębiorstwo Budownictwa Przemysłowego „Petrobudowa”. Jego działalność pobrzmiewa w twórczości barda i architekta Płocka Stanisława Staszewskiego. W utworze *Inżynierowie z Petrobudowy*, spopularyzowanym przez jego syna Kazika, znalazły się znamienne słowa: „Szatkuj dwie zmiany zimą i latem wyśpisz się w piachu pod kombinatem”. PBP stało się wielkim budowniczym nie tylko zakładu petrochemicznego, lecz także samego Płocka, w związku z czym do dzisiaj w mieście cieszy się wielką estymą³².

Badacze historii Płocka wskazują, że budowa kombinatu była ogromnym impulsem rozwojowym miasta. Komitet Ekonomiczny Rady Ministrów 8 grudnia 1960 r. podjął bowiem uchwałę dotyczącą inwestycji towarzyszących temu przedsięwzięciu. Obejmowała ona oddanie do użytku szkół oraz obiektów kulturalno-oświatowych, ochrony zdrowia, sportowych czy handlowo-usługowych. W ramach tych inwestycji w latach sześćdziesiątych powstało m.in. 5 tys. izb mieszkalnych dla pracowników Petrochemii, 150 dla CPN, 1600 dla nowo przybyłych specjalistów budowlanych oraz pięć szkół średnich. Były to placówki kształcące kadrę dla rozwijającego się przemysłu, w tym: Zespół Szkół Budowlanych „Petrobudowa” z internatem, Technikum Ekonomiczne, Technikum Elektryczne, Technikum Mechanizacji Rolnictwa. Ponadto wybudowano stadion, pawilon sportowy, przystań wioślarską, hotel „Petropol” i Wojewódzki Szpital Zespolony na Winiarach. Przeprowadzono adaptację opactwa benedyktyńskiego na siedzibę Muzeum Mazowieckiego. W 1964 r. oddano do użytku ważny z punktu widzenia kształcenia kadr dla rafinerii Zespół Szkół Chemicznych z internatem na 270 miejsc i stołówką dla 350 osób³³. Warto też podkreślić, że wiele przedsiębiorstw pracowało przy budowie MZRiP w ramach generalnego wykonawstwa „Petrobudowy”. Wśród nich były m.in. Mostostal Płock, Instal i Mosty Płock. Od 1973 r. przedsiębiorstwo realizowało także budowę rafinerii w Gdańsku, a od 1975 r. pracowało nad zleceniem w zakładach „Ursus”. W samym Płocku „Petrobudowa” rozbudowywała wiele innych zakładów, m.in.: Fabrykę Maszyn Żniwnych, Stocznię Rzeczną, Zakłady Zbożowe, Zakłady Mięsne, Port Rieczny na Wiśle, Zakłady Stolarki Budowlanej czy Zakłady Jajczarsko-Drobiarskie. Wybudowano od nowa obiekty dla Zakładów Przemysłu Owocowo-Warzywnego, magazyny hurtowni na Kostrogaju, Zakłady Przemysłu Dzwiniarskiego „Cotex”, bazę przemysłową dla

³¹ Archiwum Państwowe w Płocku. *Informator*..., s. 339.

³² T. Piekarski, *Zarys życia społeczno-gospodarczego*..., s. 350–351.

³³ A. Kłoczek, *Niezwykły kompleks*..., s. 41.

Jesień 1959r. Pierwsza ekipa „Petrobudowy” w drodze na teren budowy Mazowieckich Zakładów Rafineryjnych i Petrochemicznych w Płocku – kombinatu rafineryjno-petrochemicznego.

Jesień 1959r. Ogólny widok na teren przeznaczony pod budowę Kombinatu Petrochemicznego od wsi Trzypów.

**Wytaczanie terenu budowy Mazowieckich Zakładów Rafineryjnych
i Petrochemicznych przez inżynierów „Petrobudowy”, 1959 r.
APP, PBP „Petrobudowa”, 379**

„Naftoremontu” i „Mostostalu”. Ponadto „Petrobudowa” była wykonawcą 25 tys. izb mieszkalnych na osiedlach Kolegialna, Dobrzyńska, Miodowa, Tysiąclecia, Kochanowskiego, Łukasiewicza dla 54 tys. osób. Przedsiębiorstwo to wybudowało i przekazało miastu: przedszkole, kilka szkół podstawowych i średnich, filię Politechniki Warszawskiej, dwa internaty szkół zawodowych, hotel PTTK, Dom Technika, Spółdzielczy Dom Kultury, Teatr Dramatyczny, pralnie chemiczne, dwie piekarnie, pawilon meblowy i Zakład Usług Radiotechnicznych i Telewizyjnych, Zjednoczenie Przemysłu Motoryzacyjnego „Polmo” i dwie stacje CPN, pawilony „Antypodkowa”, dwie hale sportowe i stadion ZKS „Wisła”. Dziełem pracowników „Petrobudowy” były także pawilony handlowe na ul. Miodowej i charakterystyczny ciąg sklepów przy al. Kobylińskiego. Łączna kubatura wybudowanych obiektów użyteczności publicznej wyniosła ponad 800 tys. metrów sześciennych³⁴. „Petrobudowa” była wtedy jednym z największych pracodawców w mieście. W 1960 r., czyli na początku swojej działalności, realizowała 25 inwestycji na terenie Płocka. W tym roku zaczęto również organizowanie zaplecza technicznego przy kombinacie przygotowującym główną inwestycję. Sama budowa Petrochemii była nie lada wyzwaniem. Większość obiektów powstawała na podstawie na bieżąco dostarczanej nie zawsze rzetelnej dokumentacji, która nigdy wcześniej w Polsce nie była opracowywana. W 1965 r. zakład prowadził 13 budów. Trzy lata później zakończono prace m.in. przy budowie elewatora zbożowego w Radziwiu – lewobrzeżnej dzielnicy Płocka, biurowca dla MZRI, budynków mieszkalnych na osiedlach Kochanowskiego i Kolegialna³⁵. W 1960 r. w „Petrobudowie” pracowało 874 osób, w 1961 r. już 2500, a w 1978 r. – 3200. W latach osiemdziesiątych zakład regularnie wykonywał zlecenia, budowy i remonty, m.in. realizował prace na moście Poniatowskiego w Warszawie³⁶.

Zespół archiwalny „Przedsiębiorstwo Budownictwa Przemysłowego »Petrobudowa« w Płocku” stanowią 194 j.a. (2,2 m.b.), które dotyczą lat 1960–2004. Składają się na niego zarządzenia, decyzje i komunikaty dyrektora, polecenia służbowe, pisma okólne, plany techniczne i robót, sprawozdania ogólne, statystyczne i finansowe, analizy ekonomiczne. Niezwykle interesujące są fotografie przechowywane w albumach lub na negatywach. Ponad 3 tys. zdjęć obrazuje funkcjonowanie zakładu i jego osiągnięcia. Udokumentowano na nich nie tylko powstawanie kombinatu, rozbudowę Płocka, lecz także wizyty na budowach dostojników partyjnych, np. Władysława Gomułki czy Józefa Cyrankiewicza³⁷.

Płockie zakłady przemysłowe przechodziły przemiany organizacyjne usprawniające – zdaniem ówczesnych władz komunistycznych – ich funkcjonowanie. Przykładem

³⁴ APP, Przedsiębiorstwo Budownictwa Przemysłowego „Petrobudowa” w Płocku (dalej PBP „Petrobudowa”), 375, Informator PBP „Petrobudowa”, 1979 r., k. 1–82.

³⁵ APP, PBP „Petrobudowa”, 175, Analiza kompleksowa działalności za 1960 r., 1960–1961, k. 1–37; APP, PBP „Petrobudowa”, 176, Analiza kompleksowa działalności za 1962 r., 1962 r., k. 1–75; APP, PBP „Petrobudowa”, 178, Analiza działalności przedsiębiorstwa za 1964 r., 1964–1965, k. 1–70; APP, PBP „Petrobudowa”, 179, Kompleksowa analiza działalności za 1965 r., 1965–1966, k. 1–63; APP, PBP „Petrobudowa”, 182, Analiza rocznej działalności za 1968 r., 1969 r., k. 1–99.

³⁶ APP, PBP „Petrobudowa”, 171, Sprawozdanie z działalności produkcyjnej i gospodarczej za 1988 r., 1988 r., k. 1–26; APP, PBP „Petrobudowa”, 172, Sprawozdanie z działalności produkcyjnej i gospodarczej za 1989 r., 1989 r., k. 1–28; W. Koński, *Płocka Petrochemia...*, s. 44–45.

³⁷ Zob. APP, PBP „Petrobudowa”, 379, Zdjęcia PBP „Petrobudowa” – album; APP, PBP „Petrobudowa”, 396, Album z negatywami – spotkanie z olimpijczykami, konferencja sprawozdawczo-wyborcza ZMS, 1964 r.; T. Piekarski, *Dawny Płock...*, s. 8.

**Wizyta Władysława Gomułki i Józefa Cyrankiewicza w Płocku
na budowie MZRiP w związku z uruchomieniem rurociągu „Przyjaźń”, 1963 r.
APP, PBP „Petrobudowa”, 388**

takich działań było Płockie Przedsiębiorstwo Budowlane liczące w latach sześćdziesiątych mniej więcej 1 tys. pracowników i budujące około 700 obiektów w regionie płockim. W latach siedemdziesiątych połączyło się z Płockim Przedsiębiorstwem Robót Instalacyjnych, częścią zasobów „Petrobudowy” i płockim oddziałem Warszawskiego Przedsiębiorstwa Instalacji Przemysłowych „Chemoinstal”. Powstałe w ten sposób Płockie Przedsiębiorstwo Budownictwa Uprzemysłowionego wybudowało kilka osiedli mieszkaniowych w Płocku³⁸.

Ciekawym – ze względu na produkowany asortyment – przykładem przedsiębiorstwa były Zakłady Przemysłu Dzwiniarskiego „Cotex”, które miały zagospodarować nadwyżki niepracujących w mieście kobiet. Jego budowa zaczęła się w 1973 r., a w momencie oficjalnego otwarcia we wrześniu 1976 r. pracowało w nim 2771 osób. Zakład produkował odzież, głównie damską i młodzieżową, która projektowana była m.in. przez wybitną osobowość polskiej mody – Grażynę Hase. W Archiwum Państwowym w Płocku przechowywanych jest 201 j.a. (2,2 m.b.) zawierających dokumenty z lat 1968–2002. Oprócz charakterystycznej dla tego zakładu dokumentacji organizacyjnej i planistyczno-sprawozdawczej szczególnie interesujące są projekty ubrań oraz zachowana kronika³⁹.

Czwartą grupę opisywanych materiałów reprezentują dary osób prywatnych dla archiwum. Pierwszy z nich to „Zbiór Jakuba Leszka Chmielewskiego 1980–1994”, płockiego działacza solidarnościowego, internowanego, inwigilowanego przez Służbę Bezpieczeństwa. Znaleźć w nim można prasę (oraz jej wycinki) i wydawnictwa drugiego obiegu, w tym 11 numerów „WPROST” – Tygodnika NSZZ „Solidarność” Mazowieckich Zakładów Rafineryjnych i Petrochemicznych, a także zdjęcia z Walnego Zjazdu Delegatów Komisji NSZZ „Solidarność” tego zakładu⁴⁰.

Warto też wspomnieć o zespole „Zbiór fotografii Tomasza Jacka Gałązki z Płocka”. Obecnie – ze względu na wzrost roli i popularności fotografii jako źródła archiwalnego – jest on szczególnie interesujący dla badaczy oraz publicystów. Wymieniony w nazwie autor był fotoreporterem „Tygodnika Płockiego” dokumentującym istotne wydarzenia z życia miasta w latach osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych XX w. W liczącym ponad 9 tys. j.a. zbiorze oddzielnym działem jest „Przemysł”. Tomasz Gałązka uwiecznił wszystkie najważniejsze płockie zakłady przemysłowe i wydarzenia z nimi związane. Fotografie z tego zespołu wzbogacają m.in. niniejszy tekst⁴¹.

Podsumowanie

Źródła do dziejów przemysłu przechowywane w Archiwum Państwowym w Płocku mogą być bazą do wszechstronnych badań z różnych dyscyplin naukowych. Archiwalia będące pozostałością po działalności płockich zakładów są interesującym materiałem badawczym nie tylko dla historyków i archiwistów, lecz także dla politologów, socjologów i ekonomistów. W niektórych przypadkach obrazują one często klasyczny cykl życia przedsiębiorstwa – od powstania, przez rozkwit, aż po jego upadek i zamknięcie.

³⁸ T. Piekarski, *Zarys życia społeczno-gospodarczego...*, s. 369.

³⁹ APP, Zakłady Przemysłu Dzwiniarskiego „Cotex” w Płocku, 148; T. Piekarski, *Zarys życia społeczno-gospodarczego...*, s. 369–370.

⁴⁰ T. Piekarski, *Źródła do dziejów NSZZ „Solidarność”...*, s. 430–431.

⁴¹ *Archiwum Państwowe w Płocku. Informator...*, s. 429; T. Piekarski, *Dawny Płock...*, s. 8.

Asortyment „Cotexu” w latach osiemdziesiątych XX w. APP, Zbiór Fotografii Tomasa Jacka Gałązki z Płocka, 79 (sygn. rob.)

Historie te są też odbiciem czasów, w jakich przyszło tym firmom działać. W realiach gospodarki sterowanej centralnie w okresie Polski Ludowej w wielu przypadkach były one swoistym „oczkiem w głowie” ówczesnej nomenklatury. Dotyczy to przede wszystkim Mazowieckich Zakładów Rafineryjnych i Petrochemicznych. Niemniej wszystkie płockie zakłady znacznie wpływały na rozwój miasta oraz jego mieszkańców choćby dlatego, że zatrudniały przeciętnie po kilka tysięcy pracowników. Niektóre z nich, w tym stocznia, FMŻ, Petrochemia, poprzez specyfikę swojej produkcji pełniły ważną rolę w skali kraju. Wiele osobom do dzisiaj płocki przemysł kojarzy się z tytułowymi kombajnami, statkami i ropą.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Państwowe w Płocku

Fabryka Maszyn Żniwnych „Agromet” w Płocku [1938–1943] 1948–2000: 427.

Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Płocku [1945] 1975–1990: 71; 651; 791; 1028; 1029; 1652; 1795; 1812.

Komitet Zakładowy Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Fabryce Maszyn Żniwnych w Płocku: 11.

Okręgowy Urząd Likwidacyjny w Płocku: 285.

Prezydium Miejskiej Rady Narodowej: 160.

Płocka Stocznia Rzeczna: 275, 285.

Przedsiębiorstwo Budownictwa Przemysłowego „Petrobudowa” w Płocku: 171; 172; 175; 176; 178; 179; 182; 375; 379; 388; 396.

Starostwo Powiatowe w Płocku 1945–1950 [1959]: 8; 307.
 Urząd Wojewódzki w Płocku [1945] 1975–1998 [2000]: 1173.
 Zakłady Przemysłu Dziewiarskiego „Cotex” w Płocku: 148.
 Zbiór fotografii Tomasza Jacka Gałązki z Płocka: 79; 356; 486 (sygn. rob.).

Źródła publikowane

Siedlecka kontrrewolucja oczami komunistów. Narodziny oporu społecznego w świetle teleksów Komitetu Wojewódzkiego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Siedlcach z lat 1976–1981 (wybór źródeł), wstęp i oprac. D. Magier, Siedlce 2021.

Opracowania

Archiwum Państwowe w Płocku. Informator o zasobie archiwalnym, oprac. K. Bańka, Płock 2015.

Bańka K., *Czerwiec 1976 w Płocku i województwie płockim w świetle płockich archiwaliów*, <https://plock.ap.gov.pl/index.php/2015/03/22/czerwiec-1976-w-plocku-i-w-wojewodztwie-plockim-w-swietle-plockich-archiwaliow/>, dostęp 20 XII 2023 r.

Bańka K., *Obiektywem partii – województwo płockie w fotografii z Archiwum KW PZPR w Płocku. Katalog wystawy*, Płock 2007.

Bańka K., *Stan wojenny w województwie płockim w pierwszych miesiącach 1982 r. w archiwaliach z zasobu Archiwum Państwowego w Płocku*, <https://plock.ap.gov.pl/index.php/2021/12/20/stan-wojenny-w-wojewodztwie-plockim-w-pierwszych-miesiacach-1982-r/#more-2748>, dostęp 20 XII 2023 r.

Bańka K., *Zasób Archiwum Państwowego w Płocku – jego gromadzenie i opracowanie (1919–2018)*, „Płocki Rocznik Historyczno-Archiwalny” 2019, t. 11.

Chojnacki J., *Petrochemia a rozwój Płocka*, Warszawa 1976.

Chojnacki J., *Płock w latach 1971–1975*, „Notatki Płockie” 1972, nr 4.

Chojnacki J., *Wpływ kombinatu rafineryjno-petrochemicznego w Płocku na społeczny rozwój miasta*, „Notatki Płockie” 1977, nr 4.

Dzieje Płocka, t. 3: *Historia miasta w latach 1945–2020*, red. G. Gołębiowski, T. Piekarski, Płock 2020.

Edward Gierek w Płocku. Spotkanie z załogą „Petrochemii” i przedsiębiorstw budowlanych, „Notatki Płockie” 1979, nr 2.

Gryszpanowicz P., Piekarski T., *Płock powojenny. Architektoniczne i społeczno-gospodarcze aspekty funkcjonowania miasta w latach 1945–1950*, Płock 2023.

Kłoczek A., *Niezwykły kompleks rafineryjno-petrochemiczny w Płocku*, „Notatki Płockie” 2006, nr 1.

Koński W., *Geneza budowy, lokalizacja i projektowanie VI rafinerii (Mazowieckich Zakładów Rafineryjnych i Petrochemicznych w Płocku)*, „Notatki Płockie” 2009, nr 4.

Koński W., *Płocka Petrochemia 1960–1985*, Płock 1986.

Koński W., *Płocka Rafineria i Petrochemia w latach 1959–2000. Monografia*, Płock 2010.

Królikowski M., *Ośrodek Badawczo-Rozwojowy Maszyn Żniwnych – jako inspirator i organizator działalności naukowo-badawczej. Osiągnięcia i perspektywy*, „Notatki Płockie” 1979, nr 2.

Ludzie i statki. Historia Płocka Wisłą pisana, oprac. K. Bańka, P. Śliwiński, Płock 2014.

Mioduszejewski S., *Płock leży nad rurociągiem. O ludziach, mieście i kombinacie*, Warszawa 1972.

- „Nie zapomnijcie tamtych dni”. Źródła do dziejów Niezależnego Samorządnego Związku Zawodowego „Solidarność” z lat 1980–1989 w archiwach państwowych, red. D.A. Rymar, K. Kowalczyk, M. Kietliński, Warszawa 2020.
- Piekarski T., *Dawny Płock w fotografii z zasobu Archiwum Państwowego w Płocku*, Płock 2022.
- Piekarski T., *Rok 1945 w dokumentach z zasobu centrali Archiwum Państwowego w Płocku*, „Płocki Rocznik Historyczno-Archiwalny” 2015, t. 7.
- Piekarski T., *Zarys życia społeczno-gospodarczego Płocka w latach 1945–1989* [w:] *Dzieje Płocka*, t. 3: *Historia miasta w latach 1945–2020*, red. G. Gołębiowski, T. Piekarski, Płock 2020.
- Piekarski T., *Zasób Archiwum Państwowego w Płocku jako źródło badań regionalnych* [w:] *Region mazowiecki w latach 1990–2021. Gospodarka, ICT, społeczeństwo, kultura*, red. P. Kaczmarczyk, Płock 2022.
- Piekarski T., *Źródła do dziejów NSZZ „Solidarność” w zasobie Archiwum Państwowego w Płocku* [w:] „Nie zapomnijcie tamtych dni”. Źródła do dziejów Niezależnego Samorządnego Związku Zawodowego „Solidarność” z lat 1980–1989 w archiwach państwowych, red. D.A. Rymar, K. Kowalczyk, M. Kietliński, Warszawa 2020.
- Pietralik M., *Spółeczny i gospodarczy rozwój Płocka w XV-leciu PRL*, „Notatki Płockie” 1984, nr 3.
- Płock. Społeczeństwo miejskie w procesie uprzemysłowienia*, red. K. Krzymowska, Warszawa 1982.
- Region mazowiecki w latach 1990–2021. Gospodarka, ICT, społeczeństwo, kultura*, red. P. Kaczmarczyk, Płock 2022.
- Serafimowicz W., Trębała B., *Z dziejów budownictwa w Płocku*, Płock 2008.
- Sokolnicki M., *Życie społeczno-polityczne Płocka w latach 1956–1980* [w:] *Dzieje Płocka*, t. 3: *Historia miasta w latach 1945–2020*, red. G. Gołębiowski, T. Piekarski, Płock 2020.
- Stefański J., *Dzieje Fabryki Maszyn Żniwnych im. Marcelego Nowotki w Płocku 1870–1977*, Płock 1986.
- Stefański J., *Powstanie i rozwój Zakładów Przemysłu Dziewiarskiego „Cotex” w Płocku (1973–1985)*, „Notatki Płockie” 1985, nr 4.
- Stefański J., *Trud pierwszych dni... Uruchomienie Fabryki Maszyn Żniwnych w 1945 r.*, „Notatki Płockie” 1970, nr 1.
- Stefański J., *30 lat produkcji kombajnów do zbioru zbóż w Płocku (1954–1984)*, „Notatki Płockie” 1984, nr 3.
- Witkowski B., *Piętnaście lat rozwoju Płockich Stoczni Rzecznych*, „Notatki Płockie” 1960, nr 2.
- Woźniak M., *Życie gospodarcze miasta w latach 1950–1970 i perspektywy rozwojowe* [w:] *Dzieje Płocka*, red. A. Gieysztor, Płock 1973.
- Żak L., *Zakłady Stolarstwa Budowlanego „Stolbud” w Płocku (1945–1975)*, „Notatki Płockie” 1975, nr 2.

STRESZCZENIE

Po II wojnie światowej Płock stał się ważnym ośrodkiem przemysłowym. Oprócz funkcjonujących tu dotąd zakładów, takich jak Fabryka Maszyn Żniwnych i Płocka Stocznia Rzeczna, w 1959 r. rozpoczęto budowę Mazowieckich Zakładów Rafineryjnych i Petrochemicznych. Kombinat ten zmienił oblicze miasta i spowodował gwałtowny wzrost liczby ludności oraz niespotykany wcześniej rozwój infrastruktury. Usytuowanie Petrochemii w Płocku przyczyniło się do powstania w mieście kolejnych zakładów przemysłowych, m.in.: Przedsiębiorstwa Budownictwa Przemysłowego „Petrobudowa”, Płockiego Przedsiębiorstwa Konstrukcji Stalowych i Urządzeń Przemysłowych „Mostostal”, Płockiego Przedsiębiorstwa Robót Mostowych, Przedsiębiorstwa Robót Termoizolacyjnych i Antykorozyjnych „Izokor-Instal”, Zakładów Przemysłu Dzwierskiego „Cotex” i kilku innych.

W artykule omówiono zawartość i znaczenie materiałów archiwalnych dotyczących przemysłu płockiego w Polsce Ludowej, które obecnie przechowywane są w zasobie Archiwum Państwowego w Płocku, a także kryjące się w nich możliwości badawcze.

Słowa kluczowe: Płock, Archiwum Państwowe w Płocku, materiały archiwalne, zakłady przemysłowe, stocznia, Petrochemia, kombajny.

ABSTRACT

After World War II, Płock became an important industrial centre. Apart from the factories that had been operating there up to that time, such as the Harvest Machine Factory and the Płock River Shipyard, the construction of the Mazovian Refinery and Petrochemical Plant began in 1959. The petrochemical plant changed the face of the city and resulted in rapid population growth and previously unprecedented infrastructure development. The location of Petrochemia in Płock contributed to the establishment of further industrial plants in the city, including Petrobudowa Industrial Construction Company (*Przedsiębiorstwo Budownictwa Przemysłowego „Petrobudowa”*), Mostostal Steel Structure and Industrial Construction Company (*Przedsiębiorstwo Konstrukcji Stalowych i Urządzeń Przemysłowych „Mostostal”*), the Bridge Works Company (*Przedsiębiorstwo Robót Mostowych*), the Izokor-Instal Thermal Insulation and Corrosion Protection Works Company (*Przedsiębiorstwo Robót Termoizolacyjnych i Antykorozyjnych „Izokor-Instal”*), the Cotex Knitwear Industry Works (*Zakłady Przemysłu Dzwierskiego „Cotex”*), and several others.

This article discusses the content and significance of archival materials from “People’s” Poland relating to industry in Płock, which are currently held in the archival repository of the State Archive in Płock, as well as the research opportunities hidden in those materials.

Keywords: Płock, State Archive in Płock, archival materials, industrial plants, shipyards, Petrochemia, petrochemical plant, combines.